

lek: a család kötöttségei; a versek: a kötöttségeket átrendező szabadság vágya, szenvedés, extázis. A levelekben hallgat a férfi, de az őt körülvevő és érzékelhető pokolra költészetében válaszol a költő.

Aki ismeri Szabó Lőrinc költészetét, megtalálja a levelekben a vonatkozási pontokat. A levelek arról a világról adnak hírt, ami ellenében épült Szabó Lőrinc költészete. Egy nagyon tudatos művész, mint szükséges érvrendszert gyűjtötte versei köré leveleit.

KABDEBŐ LÓRÁNT

Szabó Lőrinc levele

Budapest, 1926. február 10.
este

Kedves Klára,

végtelenül örültem a második heti 160 dekának, s szeretnék mindent elkövetni, hogy ezután is jó eredményt érjen el. De nem tudok ehhez mivel hozzájárulni, mert — bár itthon mindent szinte isteni szerencse intéz, s ezt állandóan meg is írom — maga aggódik és idegeskedik. Úgy veszem észre, nemcsak a tőlem és a gyerektől való elszakadása idegesíti, hanem valami határozatlan más is, aminek erejét és tartalmát maga se látja tisztán. Máskor meg azt írja, hogy már el is múlt. Kényelmetlen érzéseinek egy részét még meg lehetne magyarázni azzal, hogy toalettjét a legnagyobb jóindulattal sem ítéli teljesen megfelelőnek — ezen iparkodtunk segíteni, előre, még itthon, igazán nem örvendetes, újabb adósságszinálás árán is, és azt is tudja, hogy ha lehet és mihelyt lehet, elküldjük az olaszországi selyemruhát is; de hát itt nem magyarázat, hanem segítség kellene. Ez pedig nehéz lesz.

Azt hiszem, mégis segíthetne maga saját magát: gondolkozzék egy kicsit komolyan és főleg összefoglalóbban, általánosabban, mint eddig tette. Most van ideje rá, egész kis rendszert kiépíthet magának, s megállapíthatja, mi nem fontos, mi fontos, fontosabb, legfontosabb; s ha nagyon erősen elgondolja a gondolatait, kapni fog valami érzelmi támaszt is a megnyugvásra. Érezve gondolkozó embernek nehezebb rendbe jönni magával, mint annak, aki csak úgy könnyelműen „érez”, s ez már kimeríti felelősségérzetét, vagy annak, aki elvont világban csak gondolatgombolyítással foglalkozik.

Jaj, Klára, de bolond zürzavar ez az élet! Mennyit beszéltünk róla! Gondoljon csak rá megint, hogy van-e Igazság, Méltányosság, Jog? Kell vagy kellene-e hogy legyen, ha nincs? Egyenlőség vagy csak egyenlő indulás? Milyen lehetne a legjobb világ? Igazán agyunkban, szívünkben, vérünkben, ösztöneinkben van etikus alapja annak az igazságérzetnek, amely jobb világot követel általunk? Ha van — szerintem van —, akkor van-e értelme annak, és van-e remény arra, hogy ha így vagy úgy gondolkozunk és cselekszünk, közelebb hozzuk ezt a jobb világot? Szerintem nincs, mert magunkat is nagyon nehéz féken tartanunk, s más fölött igazán nem rendelkezünk. Még az állami erők is csak valamilyen külső rend szabályozására alkalmasak; az ember természetét azonban nem változtathatja meg semmi fordulat, hiszen a na-

gyon kevés számú *különb* ember *nem* ültetheti be zsandárnak mindenki lel-
kébe a maga lelkiismeretét.

(Nagyon érzem, hogy elmélkedem, de mindegy; vegye úgy, hogy beszél-
getünk, s én meg akarom nyugtatni magát.)

Az igazságos világot tehát, világos, csak magunk számára készíthetjük,
gyárthatjuk meg; legalábbis először. És még ez a világ se lesz sose zavarta-
lan, mindig igazságos és tiszta, itt is folyton jelentkeznek a kívülről belénk
törő hiányok, új tapasztalatok, elkeseredés a hitványság jó sorsa fölött, el-
kedvetlenedés szándékaink visszhangtalansága miatt; de érzéseink és ítéle-
teink többnyire mégis megmaradnak egységesnek, nézőpontjaink szilárdak-
nak, s lesz a lelkünkben valami határozott, nyugodt erő, olyan valami, mint
ami a testben az egészség, az egészséges közérzet.

Klára, magának végre már tisztába kell jönnie azzal, hogy a maga testi-
lelki-szellemi összetétele folytán milyen belső világban kell élnie (hiszen élete
legnagyobb részét, az egészséget, a maga társaságában tölti, tehát magának is a
magával való harmónia a legfontosabb). Aki ilyet nem tesz és nem is próbál,
az — hacsak nem paraszt, ősember, állat —, ugye, az ilyen ember a pillana-
toknak él, nincs semmi gerince. Julcsa néninek van; ő Istennek hívja az igaz-
ságát. Nekem és magának az Isten nem elég reális, és különben is nagyon
rossz kezek irányításában van a keresztény Isten. Ha maga valamilyen igaz-
ságisten nélkül él, akkor „impresszionista” teljesen. Persze én is az vagyok,
és mindenki részben; de úgyszólván csak fizikailag és nem szellemileg. Is-
meri ennek a szónak az esztétikában uralkodó jelentését. Én most jellemre
vonatkoztatom. Az impresszionista törvénye a perc, s egyénisége valahol ma-
gán kívül van. Azt is lehetne mondani, hogy az impresszionistának az az
egyénisége, hogy ő határozottan egyénietlenebb, mint a többi (a legtöbb) em-
ber. Én nem hiszem, hogy maga impresszionista belül és állandóan. Mert az
impresszionista szót egész nyugodtan lehetne helyettesíteni ilyesfajta szavak-
kal: csélcsep, bizonytalan, gyenge (de nem a kereső, küzdő ember módján),
jellemtelen (de nem gonosz!), léha (de nem vidám) stb. Maga pedig igen ha-
tározott amellett, hogy igen bizonytalan. — Hogy az impresszionistasággal
rendesen együtt jár az érzékenység, finomság stb., az nem első rangú jel-
lemző, mert ezek a tulajdonságok mindenki más, nem mindig impresszionista
jellemben is megvannak. Ha az impresszionista művész, akkor még rendben
van a dolog; de mire tartjuk azt az örök impresszionizmust, amely az életben
mint vivőrség nyilvánul meg, s amelynek erkölcsi eredménye legfeljebb a
szkeptikusság lehet? — Pedig ilyen a legtöbb ember, ha nem vallásos, és nem
szeret gondolkodni. Talán boldogok az ilyenek; de nem hiszem mégsem, hogy
azok volnának. Az bizonyos, hogy építeni, gondolkodni, jót akarni és csele-
kedni helyettük is a többinek kell.

Maga tudja, hogy én utálok a vivőrséget, de talán azért, mert nagyon fel-
tudom fogni az élet örömdetességét, azonban igazságos vagyok, s mindenki
számára jogosnak tartom az örömet. Mindenki számára: vagyis egy szót se
szólnék földi paradicsomok tejjel-mézszel folyó, pompázó, dologtalan, gondtalan
élete ellen. De ha csak egyesek, nagyon kevesek juthatnak hozzá? S még csak
nem is szükségképpen a legérdemesebbek, hanem sokkal könnyebben a csalók,
rablók, gazemberek? S ezek is a többi süllyedése, kifosztása árán? Természe-
tes, hogy gonoszoknak, kártékonyaknak, becstelennek, fekélynek tartom őket
vagy a rendszert, amely kitermeli őket, vagy talán az életet, amely csak ilyen
rendszert engedélyez. Őket, de nem az egészséges örömet, amely az élet egyet-

len érdemes értelme volna. Őket, akik dúskálásukkal a létező összes élvezet óriási részét lekötik és biztosítják a maguk számára, s ezenkívül még csábító, romboló példát mutatnak a többi embernek, és elterelik a figyelmet a dolgok lényegéről. Ha nagyon elkeserednek, akkor — tudja — azt szeretném, hogy ezzel a leplezett rablóerkölcsrel szemben erőszakkal lehessen fellépni, és hogy rablóerkölcsre nevelje mindenki a gyerekeit. (Utóvégre ekkor is csak az egyenlőség híve vagyok.)

De én se hiszem, maga sem hiszi, hogy azért jöttem a földre, hogy másokat üdvözítsek. Untig elég bajom van magammal. Untig elég kínba kerül a magam üdvözítése, ami sohase sikerül. Mert ha én örülök, aki nem vagyok ellensége az öröme, sohase örülök, se társaságban, se kettesben, sem egyedül. Legalábbis nem úgy, hogy közben ne lássam-tudjam az egész életet, magamét, másokét, régit és újat, azt az egészet, aminek része vagyok csak, s e résznek is csak része az a boldog perc.

Klára, maga sokszor hangoztatta, hogy szocialista. Ez a szó azonban csak szó marad magában mindaddig, amíg minden pillanatban, még teljesen elvonult, embergyűlölő magányában is, nem érzi az összetartozást mindenkivel. Ez nem részvét keresztényi szeretet; hanem olyasmi, mint az esőcsepp rokonsága a tengerrel. Élhetjük egyéni életünket — nem, egyelőre még visszatérek az egyes számhoz —, élhetem teljesen egyéni életemet, küldhetek pénzt magának (és nem egy idegennek, aki még jobban rászorul), és a gyakorlatban fontosabb lehet számomra a kis Klára, mint minden más gyerek — ez a természetes! —: mégis körülvesz a közösség érzése, valami közös életöröm és életfájdalom egyetemes érzése, valami felelősségérzet mindenért, ami a világban van, történik, és ez az érzés, legalább elvileg, szellemileg, még azokban a bizonyos impresszionista pillanatokban sem hagy el. Nem akarom azonban túlbecsülni ennek az érzésnek az igazi értékét: ez az érzés nem ellensége az egyéninek. Az élet, ha *teljes egységet* akart volna, nem teremtett volna emberegyedeket, hanem egyetlen óriási húsmasszává gyúrta volna az összes élő embert, elkente volna lepénynek a földön, s adott volna neki valami számunkra örülten groteszk, gombaszzerű életlehetőséget. De nem tette ezt, ezért *természetes* az egyéni élet. De a *természet* törvénye az is, hogy az egyik víz-csepp ugyanabból az anyagból van, mint a másik. Mi is el vagyunk különülve, de egyenlők vagyunk. Ma már mindenki szükségét érzi, hogy hangoztassa szociális érzékét (annál jobban, minél kevesebb van benne) — de csaknem mindenki a lehető legaljasabban hazudik és csalja magát is, mikor erről beszél. Ezzel szemben elismerem, hogy a valóságban közvetlenül nálam többet használhat az igazságnak még egy hazug szocialista pártember, képviselő vagy katona is, aki esetleg kevesebb vagy helytelenebb meggyőződéssel, sőt esetleg piszkos érdekből beszél és cselekszik a közösségért.

Várjon csak, van értelme annak, hogy mindezt előadom!

Ez az én meggyőződésem annyira valóság bennem, mint ahogy én vagyok. Egyszerre élem a magam életét és mindenkiét, az egész világ benne van abban a kíséretben, amelyet minden tettemnél és gondolatomnál magam körül érzek; az életem szinte párhuzamosan fut az egész élettel, s a magam kis életének rám nézve oly nagy egyéni fontosságából (ez az, amit, akik csak felületesen tudnak megismerni, önzésnek látnak) látom a végtelen sok hasonló egyéni fontosság óriási végösszegét. Ez nemcsak költészet; ez állandó erkölcsi magatartás a világgal szemben, s következménye annak, hogy egyáltalán van bennem igazságérzet.

Klára! Magamról beszélek, de nem magamnak. Igazán azért teszem ezt, hogy segítsek magán, s ha esetleg így érzett, és nem tudta kifejezni magát, esetleg ezzel is hozzásegítsem a tisztázódáshoz. Folytatom.

Ez a kis összegezés, vagy kiindulási alap, vagy mi — nem fed, biztos, egyetlen szocialista rendszert sem. Nemigen tudnám elgondolni, kigondolni, hogyan lehetne mindezt szemmel tartva igazságos változtatásokat teremteni praktikusán. Ezt mások se tudták, de majd megjön mindennek az ideje. Egyelőre csak rám vonatkozik, s külön-külön mindenkire, aki valami hasonló alapból kiindulva hasonló érzésszerű általános eredményre jutott. Az azonban biztos, hogy nagy, emberi, természetes érzés, és bizonyos az is, hogy van benne valami Istent helyettesítő. Sőt, még az is biztos, hogy minden keserűségem, mérgem, reménytelenségem, ziláltságom és rabságom fájdalmát *enyhíteni* is tudja ez a nagy, közösségre gondolás! Én valahogy egy óriási elvont személyhez apellálok a panaszaimmal, ahhoz az emberiséghez, amelyiknek szintén csak fájdalma van. Szeretem a világot és a világ örömlehetőségeit, és megvetem a rablót, a silányt — s erre ez a fenti érzéscsoport ad jogot. Nem hiszem, hogy tévedek: ha én a verseimben olyan megalomániás kitételeket használtam, mint például *isten fia vagyok*, akkor, egész biztos, tudat alatt ez a komplexum dolgozott bennem.

Nézze, Klára, maga most ott van a Tátrában, előkelő szanatóriumban, úri kényelemben, gazdag emberek között — és idegeskedik, boldogtalan, deprimált. Ennek egyik fő oka kétségtelenül az, hogy maga szegény; erre az okra mutat, a ruhakérdésről nem is szólva, sok minden. Én ismerem magát, s tudom, hogy ez a zavartság, idegesség, elégedetlenség — ez az egyéni fájdalom — nem csak egyéni fájdalom; és nagyon komplikált! Végző följejtésére csak maga képes és jogosult, mégis beszélek róla. Azt mondom róla, hogy ez nagyon üdvös, megkomolyító szocialista fájdalom az egyéni köntösben. Érezhette ezt itthon is, érezte is; de itt lekötötték az apróbb tennivalók. Ott ráér fájni tompán, zavarosan; ott a „jólétben”, a szegénység mellett azt is érzi, hogy miért maga van fent, miért nem más, például én, aki most magához képest kétségtelenül pokoli életet élek. Most maga kétfelé érez, s lehetetlen, hogy öntudatlanul ne zajlás és érés történjék magában, komoly tisztázódás, még akkor is, ha nem gondolja el; látja és kívánja a fényűző életet, fáj, hogy nem lehet a magáé, és emlékszik az itthoni, sokkal rosszabb életre, ami szintén fáj. Hogy mi váltja ki ezt a folyamatot, gondolkozás-e vagy az a feszélyezettség, hogy nincs kimondott estélyi ruhája, majdnem mindegy. Egészen biztosra veszem, hogy — noha a hiányérzés okozta fájdalom később is épp ily élesen megmarad — előbb utóbb kifejlődik magában ott az idegen környezetben, csupa ráérő időben valami új vagy eddig gyengének ismert erkölcsi erő, amiben enyhülést, hűvösséget talál. Sőt azt gondolom, hogy ha jól meggondolja, máris megtalálja ezt az érzést. Rokona ez az érzés annak, ami, tudom, régen is megvolt magában: emlékeztetem arra az éjszakára, amikor Rózsa Miklóssal voltunk együtt. A pénzzel szemben is lehet undort érezni ugyanakkor, amikor tudjuk a fontosságát.

Változnia, módosulnia, tisztázódnia kell, Klára. Vizsgálódnia csöndben, nem is forszirozottan, keresni a fontosat és megmérni a könnyűt. Legyen nyugodt, magában is vannak tulajdonságok, amelyek érnek annyit, mint bárki más hasonló tulajdonságai, és ezek között a tulajdonságok között is vannak, amelyek abszolúte véve többet érnek, mint a többi. Egész életén át tapasztalta, most igyekezzék eldönteni, hogy a nemesebb és jobb érzései a fonto-

sabbak, ennél fogva azokat kell megerősíteni. Más érzések fájdalma másodrangú ezekéhez képest. Magának — minduntalan tudomására adódik — van komolysága, súlya (nem kilóban sajnos) és tekintélye. Vesse a hangsúlyt ezekre, s mindjárt nagyobb békében él önmagával. S azt hiszi, hogy ha magának fáj egy ruha hiánya, azoknak a nőknek, akikből a maga legértékesebb tulajdonságai hiányoznak, nem fájhat az ezekre való hasztalan irigykedés? Maga nagyon könnyen eljuthat ahhoz, aminek a maga apja a nagymestere, s amit én is jó ideje gyakorlok: túltenni magunkat bizonyos dolgokon. Meg kell látnia, hogy ez nem lemondás — ez erő!

Ehhez az szükséges azonban, hogy az ember minden ízében magában hordozza az emelkedettebb, szélesebb, alaposabb, szociálisabb látást. Nem azt prédikálom én, amit szülők szoktak mondani elégedetlenkedő gyerekeiknek, hogy tudniillik „másnak még annyi sincs”. Elég disznóság, hogy még annyi sincs! — ezt nem felejtsem el. De tudom — s magának is tudnia kell —, hogy vannak abszolút értékek, hasznosságok, fontosságok, vannak önmagukban káros, romlott dolgok és lelkek. Nem minden relativ. Maga érezheti magát rosszul amiatt, mert nincs teljesen kifogástalanul felöltözve, de ha szociális szemlélete van, akkor e mellett az egyéni fájdalom mellett (nem is érdemli meg ezt a szót ez az eset) éreznie kell még erősebben, hogy az ember abszolúte véve mégiscsak fontosabb és értékesebb. (Bár vannak nők, akik nem érik meg a rajtuk levő ruhát — de ez ismét más eset.)

Emlékeztetem arra a közösségérzésre, amelyről jóval előbb szóltam, s amely nekem oly nagy erőforrásom. Nem tréfálok, Klára, de valóban azt hiszem, hogy az ember tisztul, nemesedik, ha hegyek között jár. Messzebb látunk, s jobban érezzük a magunk arányait. Így van ez a gondolattal is. Ha maga szocialista — akármilyen —, akkor gondolkozása nem állhat meg az orra hegyénél, s ítéletei szélesebb alapokon nyugszanak, mint az egyéni érdek. Nem feledkezik meg magáról, de egyszerre többet lát, s egyszerre mér. Ezért mondtam, hogy a maga fájdalma nemcsak egyéni fájdalom; nem olyan, amely kimerül magán belül. Gondolkozzék csak egyszerűen, komolyan, kétségbeesés, hevülés és keserűség nélkül. Tisztázza érzelmi gyökerét, ahogy tudja, de ne úgy, hogy folyton benne ragadjon magában. Lássá és hallja a maga panaszait úgy, mint mondjuk, egy okos, tapasztalt és nemes szívű anya látná. Emelkedjék egy kicsit feljebb gondolatban a nagyszalóki csúcs fölé, úgy, hogy — mintegy térkép fölé hajolva — lássa maga alatt a vidéket egyre tágábban még, még, egész Budapestig dél felé, lásson túl néhány határon, elég közel vannak, keletre Kassáig, aztán másfelé, mindenfelé. Képzeld, hogy látja millióit és millióit az embereknek, országokat, bonyolult, nehézkes és finom szervezetségükben, ezeket a nagy élő földdarabokat, városokat és azt a rengeteg falut, tele gazemberekkel és igazakkal, ügyesekkel és ügyetlenekkel, szenvedőkkel, csalókkal, dorbézolókkal, pénzharácsolókkal és pásztorokkal, lássa a sok-sok apró életet, amelyet száma tesz fontossá, és azt a néhány nagyobb kilengésű életet is, amely véletlenné zsugorodik a magasságból, gondolja, hogy maga az isten, magának kell igazságot tennie, magának kell kielégíteni az igényeket és meghallgatni a panaszokat — aztán nézzen vissza képzeletben a Tátrára, keresse ki Újfüredet, a Palace fehér kis pontját a hegyoldalon, nézzen be az ablakon a III. emelet egyik szobájába, és nézze meg magát, és mérje meg a bánatát!...

Klára, én nem mondom, nincs oka panaszkodni.

Csak azt mondom, hogy látni kell a világot, lélekben kilépve egyéni ke-

reteinkből, hogy megérthessük, hogy megérthessük magunkat is, és hogy megmérhessük az értékét egy flitteres ruhának, és hogy igazán túl tudjuk tenni magunkat azon, ami fáj. Fájni fog azután is, de az már büszke fájás lesz.

És ha közelebbről nézem a dolgokat? Látom, hogy igazságtalanságok vannak, bennem pedig az igazság vágya él. Ezzel kezdtem. Nem megyek extrém összehasonlításokba. Elég a Tátra is. Látom, hogy Vág, ha kidolgozza a lelkét, sokkal többet keres, mint én, ha kidolgozom a lelkemet. Van asszony, akinek sokkal jobb dolga van, mint magának, pedig a jobb dolgot egyformán megérdemlik, vagy egyformán nem érdemlik meg. Van szegény, magunkfajta helyzetű asszony, aki öt hétig a Palace-ban habzsolja az üdülést egészségesen, idegen pénzből. Elég.

Nem érzi, hogy ezek más emberek? Érzi biztosan. Írta is. Pedig a legjobbakat idéztem; a többi már becsületsértésért pörölhetné be, ha véleményt mondanék róla. Nem érzi, hogy az a „démoni” élet, az a mondén hangulat- és gondolatkör, amely például a Grand Hotelben uralkodik, milyen sterilis, amorális, üres és beteg? Azt hiszi, hogy ezeken az embereken átfut még valaha az egészséges érzés öröme? Nem vette észre, milyen borzalmasan unott minden kokott arca és nézése, milyen halálra vált és vámpírszerű? És hogy az amatőr kokottok egyetlen lelke vágya, hogy ők is olyanok lehessenek? Azt hiszi, hogy ha maga úgy élne, mint ők, mint a többi nő, visszavonult elgondolkozásai idején magába nézve több harmóniát találna magában, mint most? Tudna egyáltalán úgy élni, mint ezek a dekadens, kártékony, kárhozott lelkek? Tudna úgy érezni, viselkedni, gondolkozni? Nem érzi, hogy a szellem, amely az ilyen társaságokban uralkodik, az a szellem, amely ellen mint ösztönös szocialista, küzd; tehát, hogy ennek a társaságnak igazi tagja akkor se lehetne, ha volna hozzá elég pénze és ruhája?

Ugye, hogy idegen, feszélyezett maradna köztük?

Én megértem, hogy az ember gyöngé és kíváncsi, és vonzza a mások viháncoló öröme; talán gyötrelmeinket reméljük — hasztalan! — ezzel elaltatni. De ha megértem is, nem helyeslem. Vegye tudomásul, hogy az olyan emberek, mint mi, nem azért születtek, hogy örüljenek, s különösen nem azért, hogy ilyesmiben örömüket lelhessék. Mert bennünk él igazság, kötelesség- és felelősségérzet.

Ebből az következne, hogy nagyon rossz, ha valakiben megvan ez az igazság. Én nem tudom. Lehet, hogy istentelenül rossz, mégse cserélnék más-sal. Valószínű, hogy nem gondolkozni s azt természetes állapotnak érezni, becstelennek, könnyűnek és könnyelműnek lenni jó és kellemes — annak, aki erre született. Meglehet, hogy az ilyen is szeretne a másik, kis táborba tartozni. És vannak keveredések is, elkorcsosulások és színeződések — hagyjuk. A fontos az, hogy maga nem ilyenek született, s ezt a végzetes hibát végre meg kell állapítania visszavonhatatlanul! Magába az apja beleoltotta az igazságérzetet. Hiába, maga értékes és becsületes ember. És ha ennek úgy tudatára ébred, mint még soha — vagyis szociálisan — akkor tapasztalni fogja, hogy ez az igazságérzet, amely az egyéni fájdalmakat nagyon megerősíti és kiszélesíti, jogot ad magának arra, hogy ítéletet mondjon olyanok fölött, akinek nem bírása. Ez az érzés szuverén hatalmat ad, felemel, megszentel, úrrá tesz és fölmagasztal. Nélküle az ember szemtelenségnek érezné a szavait; nem — ki se mondaná őket. Érthetetlen erő ez az igazságérzet; tudja, mire képesíti az anarchistákat. És valahol van itt egy pont, ahol a szociálistában az igazságérzet a fájdalmat, a legnagyobbat is, optimizmussal

kezdi fölcserélni, reménnyel. (Ez felel meg annak, hogy Julcsa néni hisz a túlvilágban, a feltámadásban.) Bennem versírás közben sokszor olyan rettentő volt az elkeseredés, hogy egy rejtett optimizmus álarcában jelent meg: mert hát nem optimizmus remélni, hogy én vagy azok, akiknek a nevében beszélek, egyszer olyan hatalmasak lesznek, hogy — ha változtatni nem is tudnak a világon — feltámadnak ellene, szemben állnak vele és összetörik?! (A valóságban ez az utolsó ítélet.)

Ehhez az optimizmushoz forduljon, és nyelje le fájdalmait. Minél nagyobb a szenvedés, annál nagyobb büszkeség és biztosság lép a helyébe. (A gyakorlatban jelentkező kis bizonytalanságokat pedig át kell lépni.) Gondoljon az igazságra — amelyet mindeddig nem neveztem néven, mint istenünket a zsidók —, gondolkozzék *magasból*; ha nem jut el az igazságához, nem baj, hiszen az igazságkeresés épp oly szükségérzés kielégítése, mint a felismert igazság megtartása. Az keresi, aki fontosnak érzi, hogy egyszer meglegyen.

Ha végiggondolja mindazt, amit mondtam, s el is fogadja — biztos, hogy ugyanakkor, amikor hiányérzete jelentkezik valami miatt, nagy ellensúlyozó erőt fog találni szociálista szemléletében. Ezen az úton érhet el önmaga helyes megítéléséig, egyéni volta általánosabb, komolyabb szemléletéhez. És ne higgye, hogy ezek az érzések és gondolatok csak pótlék és helyettesítés, pótléka a „gazdag élet” örömeinek; hiszen, ismétlem, magát nem elégítené ki az, amit a léhűtő, csillogó viháncolás adhat. Tehetségtelen rá, mert különb.

Kíváncsi vagyok rá, mit szől mindehhez. Sőt, én is kíváncsi vagyok rá, mit szólok hozzá, ha majd borítékba zárás előtt elolvasom. Most már éjfél van, nem adhatom fel a levelet, csak reggel; ha korán ébredek, kiviszem a gyorsához; ha nem, akkor csak szombaton kapja meg. Én is két nap alatt kapom a maga leveleit . . .

Ami kedvetlenségét más oldalról illetheti: az isten szerelméért, ne legyen olyan csacsi, hogy a szanatóriumi költségek miatt gyűörje magát! Efelől nyugodtan táncra perdülhet — no, arra mégse. Inkább gyűjtsen dalra, vagy füttyüljön! Ha egészségesebb lesz, ha hízik annyit, amennyit csak lehet, akkor nagyon könnyen „visszafizetheti” észrevétlenül azt a pénzt, amit majd csak megszerzünk Mikessel. És hogy jut eszébe, hogy nekem kellene a Tátrában élnem, magának meg itthon? Mert én vagyok a fontos, a vonatban én vagyok a mozdony? Hát kérem: a mozdony hibátlanul dolgozik, a kocsi azonban megsérült, s az egész vonat érdeke, hogy az újtátrafüredi főműhelyben kijavíttassék. (Látszik, hogy ma beszéltem Zolival.)

Rettentő sokat írtam, de nem bánom. Egyáltalán nem gondoltam, hogy ezzel a hosszú beszélgetéssel megtalálom a maga deprimáltsága okait. De az egyik okhoz legalább hozzászóltam. És úgyis megígértem, hogy küldök egy hosszú beszámolót magamról. Többet azonban már nem írok ilyen levelet, csak négyoldalasokat és lapot, mert ez a levél 6 óra hosszat íródott egyfolytában, s rettentően kimerített.

Azt is írja maga, hogy biztosan nem értem a levelét, és haragszom egyes részletekért. Amit nem lehet érteni, azt nem értem; kombinálni meg nem érdemes. De egyáltalán nem haragszom, hogy panaszkodik. A tánc — istenem, jól van. Én is szeretnék már magával lenni; rendkívül rosszul érzem magamat, hogy egyedül alszom. Rémes, hogy milyen anyás természet vagyok.

Nem látom helyesnek *innen*, hogy forszíroz olyasmit, mint például a vasárnapi Grandba menés volt. Szórakozzék mérsékelten, csöndben, este Anicáéknál; ez elég. Hogy a tónus rettenetes . . . Képzelem! Tudom! Más emberek

azok; elhiszem, hogy rosszul érzi magát köztük. De ők is rosszul érzik magukat olyan légkörben, ahol mi vagyunk otthon.

Ami keveset és határozatlant Bözsiről írt, meglepett. Szeretnék tisztán látni. A dolog rendkívül bosszant. Az is, hogy Anicának „nem tetszik” (ki tetszik neki? Tóthné?); és az is, hogy nem tud alkalmazkodni — nem a társasághoz, hanem magához. Neki úgy kell viselkednie, diszkréten, ahogy magáról képzelem, hogy viselkedik. Egyáltalán nem haragszom rá, de kérem, írja meg, okoz-e magának — bármily kis mértékben is — kifejezett kényelmetlenséget. Fogok neki írni nagyon komolyan és barátságosan. Anicának is írok a napokban levelet. Még nem tudom, mit.

Mozit, szánkózást csak engedélyezzen magának egyszer-egyszer. Üdvözlöm Vágékat. És Tóth Pádit is. Biztos, hogy ő az egyetlen boci a két telepen, aki ér valamit. A többi kész ökor.

Újpesten vasárnap tartunk felolvasást, én verseket, Kodolányi novellát. Ascher szaval. Bajára írtam, a választ — lemondást — várom.

A kislányról megismételhetem mindazt, amit írtam, s megtoldhatom a tudósítást mégannyi jóval. Táncol, ugrál, szaval, játszik, énekel, ölembe mászik, sétál, és rengeteget eszik. Többet, mint én. Délben, ma, evett egy jó nagy tányér gulyást és két nagy darab... jaj, hogy is hívják... olyan kelt tészta süteményt, lekvárosat, nagyot. Én egy kicsit ettem. Délután a tejhez megint bevágott kettőt. Kezd már tündérkedni énelöttem is. A néni mondja, hogy tegnap panaszkodott a gyerekeknek, hogy: — Látod, fáj a szám, a doktor bácsi kivette a fogaimat. — Klára erre: — Adok én neked, nekem sok van! Egy, kettő! — és „átrakta” két fogát a néni szájába.

Egy verset küldtem magának. Vasárnap jön a P. N.-ban. Babits lefordította Poe Edgár *A holló-ját*; szép, nagyobb munka, szörnyű nehéz; az is akkor jelenik meg. Majd elküldöm. *A holló-t* pár évvel ezelőtt Tóth is lefordította.

Most isten vele. Csókolja

Lőrinc

Mikeséknél jól áll a helyzet, de az öreg még szállodában lakik. Esténként együtt szoktunk lenni.

Ez a levél olyan sűrűn van írva, hogy a 12 oldal 24-nek felel meg.

*